

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ
ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ
ГРЕЦЬКИЙ ФОНД КУЛЬТУРИ (ОДЕСА)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XII

ОДЕСА
ОНУ
2018

УДК 94(100)“-04/17”(08)

C773

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 1 від 24 січня 2018 р.

Рецензенти:

- І. В. Бруяко** – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії та методології пізнання
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- І. В. Немченко** – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
О. Б. Дьомін – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Дзиговський – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Лугувий – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
С. А. Булатович – к.і.н., доцент;
С. Б. Охотніков – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
М. Д. Руссев – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи
(Кишинів, Молдова);
О. В. Смигтина – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
С. Б. Сорочан – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XII / Голов. ред. І. В. Немченко. –
C773 Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. –
632 с.

ISBN 978-617-689-251-9

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XII читань пам'яті професора П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 12-13 березня 2018 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

УДК 94(100)“-04/17”(08)

ISBN 978-617-689-251-9

© Колектив авторів, 2018
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2018

М. Ю. Відейко (Київ)

САКРАЛЬНІ БУДІВЛІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У V тис. до н.е.

У житті давніх хліборобів Старої Європи важливе місце займали різноманітні ритуали. Для їх проведення використовували як звичайні, так і спеціально побудовані споруди, з'являються досить масштабні святилища. Враховуючи вплив цієї епохи на подальшу історію, варто систематизувати сакральні споруди та сакральні комплекси, які відомі за археологічними дослідженнями для територій Центральної та Південно-Східної Європи того часу. Зауважимо, що вже існують певні зібрання відомостей на цю тему, від праць М. Гімбутас до нещодавньої монографії А. Ковач¹. Однак нові відкриття, а також застосування магнітної зйомки для отримання планів поселень різних культур дозволяють додати ряд суттєвих та важливих подробиць до вже існуючої картини.

З початку V тис. до н.е. у Центральній та Південно-Східній Європі, на поселеннях давніх хліборобів, набувають поширення громадські будівлі та споруди, які потребували значних колективних зусиль та певного рівня організації суспільства в цілому. Слід зауважити, що ця традиція мала поважну передісторію. Її глибина на той час вже сягала кількох тисячоліть, якщо вести відлік від сакральних комплексів Гьобеклі-Тепе та Чатал-Гююка² та інших подібних пам'яток Близького Сходу, з якими давня європейська традиція хліборобства була пов'язана не лише у галузі технологій, але й у ідеологічній сфері. Ця релігійна традиція, поширена разом із відтворювальним господарством у Центральній та Південно-Східній Європі, налічувала понад 5000 років історії та мала поважний досвід організації колективної праці над зведенням монументальних культових споруд з використанням широкого спектру будівельних матеріалів – від каменю до глини і дерева, а також художніх засобів оздоблення інтер'єру – від настінних розписів до рельєфів тощо.

Нині дослідниками для V тис. до н.е. виділено кілька різновидів святилищ. Це будівлі, різноманітні огорожі та ландшафтні печерні святилища. Вони можуть розташовуватися як на поселеннях, так і поза їх межами.

При вивченні планів поселень, а також відомостей з розкопок, привертають увагу будівлі відносно великих розмірів, які займали особливу позицію у забудові. Вони відомі на поселеннях багатьох культурних комплексів: Вінчі, Коджадермен-Караново-Гумельниця, Прекукутень-Кукутень-Грипілля та інших. Лише для культурного

комплексу Прекукутень-Кукутень-Трипілля у V тис. до н.е. вони вже відомі на поселеннях Vaia, Poduri-Dealul-Ghindaru, Adâncata-“Dealul Lipovanului”, Putinești-III, Ripiceni – “Holm”, Тростянич³. Однак окрім розкопок на поселенні фази Прекукутень I у Vaia подібні споруди ще не досліджували. В даному випадку це одне з найбільших споруд-святинищ, яке можливо датувати кінцем VI – початком V тис. до н.е.⁴ Воно розташоване на мисоподібному підвищенні у широкій заплаві р. Молдова. Розміри залишків споруди каркасно-стовпової конструкції – близько 11×18 м, тобто загальна площа близько 190 м². Споруда була розділена на кілька відсіків, з якими пов’язана знахідка рідкісних антропоморфних посудин. За даними магнітної зйомки на поселенні налічувалося окрім згаданої споруди ще до 12 жител. Дослідники вважають будівлю громадською спорудою ритуального призначення⁵.

В інших випадках мова йде про споруди, виявлені археологами та трактовані в якості святинищ через певні знахідки. Таких випадків значно більше. Розкопками досліджено переважно відносно невеликі за розмірами споруди з нестандартними деталями інтер’єру, оздобленням та знахідками, серед яких рештки рельєфів, вівтарів, сліди декору стін тощо. Частина цих будівель займала місце або в центрі поселення, або всередині групи жител, що вказувало на їх особливе місце в житті громади. Однак в усіх випадках за відсутністю повного плану поселення неможливо зробити висновок стосовно того, як ці будівлі співвідносяться з реальними мегаструктурами, виявленими в останнє десятиліття магнітною зйомкою.

На поселенні Парца (горизонт 6-7с, культура Банат) Г. Лазаровичем досліджено два святинища, одне з яких відоме завдяки незвичайним елементам інтер’єру – черепи биків, глинобитні конструкції, які дослідники трактують як вівтарі. Ця споруда, яка в довжину в півтора рази перевищувала навколишні (при приблизно однаковій ширині), розташована в оточенні будівель менших розмірів⁶. Святинище 2, на думку дослідників, мало такі елементи, які можна пов’язувати з певними ритуалами та ритуальним призначенням споруди в цілому: вівтар із подвійною статуєю та підвищенням перед ним, призначеним для жертвопринесень, вівтар А, призначений для ритуального спалення, вівтар В, який використовували для покладання різних продуктів у горщиках (тут знайдено їх залишки), вівтар С, призначений для покладання злаків, вівтар D, призначений для кривавих жертвопринесень, місце для культового приготування борошна, вівтар Е, призначений Великій Матері, монументальні стовпи-колони, на яких висіли черепи биків⁷. Таким чином, у святинищі 2 налічувалося шість вівтарів. Святинище 1 було меншим і

налічувало лише три вівтарі, місце для приготування борошна, вогнище, а в оздобленні стін та стовпів так само використано черепи биків⁸.

Глиняні протоми майже натуральної величини – висотою понад 20-30 см – були виявлені під час розкопок поселень культури Вінча у Пріштіні, Предіоніці та інших місцях. На думку дослідників, вони могли прикрашати інтер'єри святилищ або вівтарі у них⁹. На поселенні Кормадин, яке також належить до культурного комплексу Вінча, виявлено залишки двох святилищ, подібних до описаного вище у Парці. Тут так само в інтер'єрі було використано голови биків, декоровані вівтарі¹⁰.

Інформація про подібні розкопані споруди з регіону поширення культурного комплексу Прекукутень-Кукутень-Трипілля, які можна ідентифікувати як святилища, було зібрано свого часу у працях К-М. та Г. Лазаровичів¹¹. Практично усі вони належать до періоду 5000-4200 рр. до н.е. і являють собою окремі споруди на поселеннях, як правило, невеликого розміру, який у цілому не перебільшує розмірів звичайних жител. Комплекси виділено на підставі знахідок, особливостей інтер'єрів – нестандартних споруд із глини, інтерпретованих як вівтарі, що надавали будівлям певних монументальних рис¹².

Наведені вище приклади виділення святилищ ґрунтуються виключно на результатах розкопок певних споруд та їх інтерпретації дослідниками. Постає питання, наскільки вони відповідають реаліям V тис. до н.е? Певні свідчення про те, як могли виглядати давні культові будівлі, можна отримати з іконографічних джерел. Ідеться про поширені починаючи вже із першої половини V тис. до н.е. керамічні моделі споруд, деякі з них мають доволі неординарний вигляд.

Найбільш відомою для регіону Південно-Східної Європи є модель кількоповерхової споруди, виявлена на поселенні Кесчіоареле, яке належить до культури Гумельниця. За нею вже досить давно в науковій літературі закріпилася назва «храму»¹³.

Модель являє собою зображення чотирьох будівель з фронтонами, які прикрашені букраніями та розмішені на прямокутній у плані двоповерховій конструкції з двома рядами круглих вікон. Вона звужується вгору до площини, на якій установлено будиночки. Нижня частина споруди була зведена, судячи з зображення, з дерева та глини – прокресленими лініями передано горизонтальну дерев'яну обшивку. Якими могли бути реальні розміри цієї будівлі? Ураховуючи ту обставину, що середня ширина реальних будинків того часу становить

в межах 4-4,5 м, а довжина – 6-10 м і більше, можна приблизно вирахувати мінімальні розміри подібної споруди. Розміри основи могли бути близько 10 на 20-25 м (тобто 200-250 м² площі), верхньої платформи з чотирма будиночками – не менш як 18х8 м при загальній висоті комплексу від 12 до 16 м.

Подібні розміри не виглядають винятковими, враховуючи параметри споруд, зафіксованих магнітною зйомкою, та описані раніше – контури храму у Байї, про який йшлося вище, сягають 11х18м (м²). Основна споруда храму у Небелівці (Трипілля ВП, бл. 4000 р. до н.е.) взагалі мала розміри 20х40 м і була принаймні двоповерховою із горищним перекриттям¹⁴, тобто маємо підтвердження реальності не лише по розмірам, але й по поверховості.

Ураховуючи ту обставину, що у Південно-Східній та Центральній Європі кількаповерхові житлові споруди поширені в багатьох культурних комплексах, наявність подібних монументальних будівель не є чимось неймовірним. Зрозуміло, що керамічна модель із Кесчіоареле презентує не рядову, а громадську споруду, зведену силами великого колективу. Про монументальність оздоблення подібних споруд свідчить знахідка стовпа, декорованого розписом, що походить із цього поселення, опублікована свого часу В. Думітреску¹⁵.

З епонімної пам'ятки культури Гумельниця походить ще одна керамічна модель, на цей раз чотириповерхова¹⁶. Спільною є наявність круглих вікон, розміщених у три яруси, крім того, круглі вікна показано у кожному з трьох будиночків, які увінчують цю будівлю. З поселень культури Гумельниця походять й інші, але вже одноповерхові, керамічні моделі, які дослідники трактують як зображення храмових споруд¹⁷. Усі вони мають круглі вікна, зокрема і у двосхилому даху.

Важливою складовою ритуальної практики, характерної для низки культурних комплексів періоду 5000-4200 рр. до н.е., був обряд спалення окремих жител та поселень у цілому. До висновку про існування подібного обряду у Південно-Східній Європі після тривалих дискусій прийшли дослідники як в Україні, так і за її межами. Це рештки поселень із залишками спалених будівель, які фіксують у культурних комплексах Коджадермен-Караново-Гумельниця, Варна, Вінча, Боян, Прекукутень-Кукутень-Трипілля тощо¹⁸. Походження обряду пов'язують з ритуальною практикою давніх хліборобів Анатолії, з якими, у свою чергу, пов'язана, зокрема й у культовій сфері, хліборобська культура Європи. Для Анатолії ритуал спалення будівель пов'язують із практикою поховань небіжчиків як у житлах, так і поруч з ними¹⁹.

Значення подібних обрядів полягало в залученні всієї громади, незалежно від розмірів поселення, у підпорядкуванні життя колективів певній меті. Його здійснення, особливо в тих масштабах, як це практикувалося носіями культурного комплексу Прекукутень-Кукутень-Трипілля, вимагало від суспільства значних матеріальних витрат, витрат праці та часу. Ці ресурси у розгляданому випадку не йшли на споживання, а практично були вилучені з обігу і об'єктивно сповільнювали зростання добробуту населення, хоча за певних умов і могли сприяти соціальній стабільності.

Таким чином, упродовж V тис. до н.е. давні хлібороби Центральної та Південно-Східної Європи у ритуальній практиці не лише використовували ландшафти та природні об'єкти, але і почали у небачених раніше масштабах витратити ресурси на спорудження цілих комплексів святилищ. Важливим є відкриття різних за розмірами храмів, в тому числі у межах одного поселення, що мали різне значення. При всьому їх різноманітті прослідковуються спільні риси, а також поширення і обмін традиціями їх спорудження і оздоблення між різними культурними комплексами. Масштаби подібного будівництва свідчать як про економічні та інженерні можливості давніх суспільств, так і про реалізацію потреби у маніфестації потуги, значущості окремих колективів. Ця спадщина та традиції були повною мірою використані в епоху появи на континенті найдавніших держав вже у III-II тис. до н.е.

¹Gimbutas M. *The Civilization of the Goddess – the World of Old Europe*. New-York, 1991; Kovács A. *Temple, Sanctuare, Altare in Neoliticul si Epoca Cuprului din Sud-Estul Europei*. Suceava, 2016.

²Schmidt K. *Sie bauten die ersten Tempel. Das rätselhafte Heiligtum der Steinzeitjäger. Die archäologische Entdeckung am Göbekli Tepe*. München, 2006; Hodder I. *Çatalhöyük, Turkey: a summary of some recent results* // *Documenta Praehistorica*. 1998. T. XXV. P. 71-80.

³Videiko M. *System and Status of Public Buildings in the Settlements of the Precucuteni-Cucuteni-Tryplia Cultural Complex* // *International Symposium The Image of Divinity in the Neolithic and Eneolithic. Ways of Communication*. Sibiu, 2017. P. 5.

⁴Ursu C.-E., Țerna S. *Tracing The Megastructures Back In Time: An Exceptional Building From The Settlement Baia-În Muchie, Suceava County, Romania* // *На східній межі Старої Європи. Матеріали міжнародної наукової конференції*. Кіровоград, 2015. С. 49-50.

⁵*Ibid.*, с. 50.

-
- ⁶ Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. Neo-Eneolithic cult constructions in Southeastern Europe: building techniques and space management – a brief overview // D. Gheorghiu (ed.) *Neolithic and Chalcolithic Archaeology in Eurasia: Building Techniques and Spatial Organisation*. BAR International Series. 2010. № 2097. P. 119-127.
- ⁷ Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. A home altar at Gura Baciului // *Analele Banatului*. – S.N. – Arheologie – Istorie. 2006. T. XIV. 1. S. 104, fig. 1.
- ⁸ *Ibid.*, fig. 3.
- ⁹ Gimbutas M. *The Language of the Goddess*. San Francisco, 1989. P. 27, pl. 1.
- ¹⁰ Jovanović B. *Die Kultplätze und Architektur in der Vinča-Kultur // Banatica*. 1991. T. 11P. 119-124.
- ¹¹ Lazarovici C. M. Sanctuarele Precucuteni-Cucuteni // *AM. Iași*, 2004. № 25. P. 47-64; Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. Despre construcțiile de cult neoenolitice din sud-estul Europei: Tehnici de construire, organizare spațială, scurte interpretări. Partea I // Nicolae Ursulescu (ed.coord). *Dimensiunea Europeană a Civilizației Eneolitice Est-Carpatice*. Iași, 2007. P. 63-102 та ін.
- ¹² Lazarovici C.- M., Lazarovici Gh. Neo-Eneolithic cult constructions in Southeastern Europe: building techniques and space management...., p. 122-125.
- ¹³ Dumitrescu H. Un modèle de sanctuaire découvert dans la station énéolithique de Căscioarele // *Dacia*. 1968. N.S. XII. P.381-394.
- ¹⁴ Відейко М. Ю. Бурдо Н. Б. «Мегаструктура»-храм з трипільського поселення біля с. Небелівка // О.Дяченко, Ф. Менотті, С. Рижов, К. Бунятян, С. Кадров (ред.). *Культурний комплекс Кукутень-Трипілля та його сусіди: Збірка наукових праць пам'яті В. О. Круца*. Львів, 2015. С. 209-336.
- ¹⁵ Dumitrescu VI. A doua coloană de lut ars din sanctuarul fazei Boian-Spațov de la Căscioarele (jud. Călărași) // *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*. Călărași, 1986. T. II. P. 69-72.
- ¹⁶ Morintz A. Despre semnificațiile reprezentărilor miniaturale din lut, de construcții și mobilier in Neoliticul României // *Thraco-Dacia*. 2002. T. XXIII. № 1-2. P. 83-117, pl. VIII,-1.
- ¹⁷ *Ibid.*, p. 104, pl. VI, 1-2.
- ¹⁸ Stevanovic M. The Age of Clay: The Social Dynamics of House Destruction In: *Journal of Anthropological Archaeology*. 1997. Vol. 16. P. 334-395; Chapman J. Deliberate House-burning in the Prehistory of Central and Eastern Europe // Gustafson A., Karlsson H (eds.). *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh*. University of Göteborg Press, 1999. P. 113-126.
- ¹⁹ Brami M. N. House-related practices as markers of the Neolithic expansion from Anatolia to the Balkans // *Bulgarian-Journal of Archaeology*. 2014. Vol. 4. P. 161-177.

<i>Немченко І. В.</i> До 55-ліття кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.....	5
<i>Избаиш-Гоцкан Т. А.</i> Антиковедение на кафедре истории древнего мира и средних веков.....	16
<i>Чепіженко В. В.</i> Розвиток медієвістики на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ (до 2000 р. – ОДУ) імені І. І. Мечникова.....	23
<i>Агульников С. М.</i> Планировка и топография могильников белозерской культуры в Нижнем Подунавье.....	39
<i>Алексеев В. П., Лобода П. Г.</i> Редкие и неизданные варианты монет античных городов Северного Причерноморья.....	44
<i>Андрух С. И., Тоцев Г. Н.</i> Сорокина Балка – новый памятник археологии в Нижнем Поднепровье.....	50
<i>Боднарюк Б. М.</i> Західноєвропейський премілленаризм XVII ст.: відродження апокаліптичних настроїв та віри у земне царство Христа на тлі Тридцятирічної війни й англійської пуританської революції.....	52
<i>Бойко-Гагарин А. С., Корпусова И. В., Янов Д. М.</i> Некоторые особенности обращения османских юзлуков на территории княжества Валахия в 1810-1811 гг.....	57
<i>Бондаренко Д. В., Смирнов О. І.</i> Археологічні дослідження зольника № 2 Вікторівського святилища в 2017 р.....	70
<i>Буйських С. Б.</i> Хора Ольвії – історико-археологічний релікт давньогрецької колонізаційної епохи у Нижньому Побужжі.....	78
<i>Булатович С. А.</i> Из истории изучения античного Никония.....	82
<i>Бурдо Н. Б.</i> Антропоморфна пластика усатівської культури.....	87
<i>Бьяджи П.</i> Малоизвестные материалы к хронологии грота Буран-Кая III (Украина).....	97
<i>Вар`ян О. О.</i> Ставлення до дитинства в Афіньському полісі архаїчного та класичного періодів.....	102
<i>Вертієнко Г. В.</i> До питання про метал в Авесті.....	108

<i>Відейко М. Ю.</i> Сакральні будівлі Центральної та Південно-Східної Європи у V тис. до н.е.....	117
<i>Вус О. В.</i> Кастеллум Сиваг-Кермен – погранична крепость Византиї в Юго-Западной Таврике.....	123
<i>Главенчук А. В.</i> Новые данные о пигментных охрах из раскопок Анетовки 2.....	131
<i>Горбаненко С. А.</i> Перші цілеспрямовані палеоетноботанічні розшуки на Більському городищі.....	138
<i>Грабовская О. В.</i> Історичні обставини початку використання цегли у Вінниці.....	146
<i>Гребцова И. С.</i> Сюжеты античной истории и мифологии в творчестве европейских художников XVIII – первой половины XIX ст.....	153
<i>Гулюк Є.</i> Зміни статусу історії та структури історичного знання в освітній системі єзуїтів у середині XVIII ст.....	160
<i>Гуменний В. Л.</i> Військові гарнізони на території Близького Сходу і парфянські кампанії Риму у II – на початку III ст.н.е (за епіграфічними джерелами).....	166
<i>Дёмин О. Б.</i> Собрание наследства: медиевистика в современной Украине (1992–2016 гг.).....	171
<i>Демченко О. В.</i> Просторова організація поселень пізнього мезоліту – раннього неоліту в районі Дніпровських порогів.....	178
<i>Дергачева Л. В.</i> Клад средневековых молдавских монет XIV века, найденный на территории республики Молдова.....	185
<i>Димидюк Д. А.</i> Фортифікації та облогова техніка Багратидської Вірменії кінця IX – середини XI ст. (на основі писемних джерел).....	191
<i>Добролюбский А. О.</i> Остатки и следы Джинестры на одесских берегах.....	199
<i>Домановська М. Є.</i> Філологічний вектор розвитку візантиністики у Харківському університеті (середина XIX – початок XX ст.).....	208

<i>Домановский А. Н.</i> К вопросу о нарушителе арабо-византийского договора 689 г.....	214
<i>Diaconu V., Gafincu A.</i> Multidisciplinary research dedicated to the Late Bronze age from the space between the Carpathians and Prut (Romania).....	220
<i>Дятлов В. О.</i> Герцогиня Здена Саксонська та її син Георг. Виховання християнського князя.....	227
<i>Заплетнюк О. А.</i> Роль фараона Ехнатона у культурі Атона за текстами прикордонних стел «раннього проголошення».....	234
<i>Зелинский А. Л.</i> К вопросу о назначении так называемых перстней «птолемеевского типа».....	241
<i>Иванова С. В.</i> Обмен и торговля в древних обществах.....	247
<i>Івченко О. С.</i> Джон Спелмен та Філіп Хантон: два погляди на королівську владу.....	254
<i>Kamadadze K.</i> Porcelain from Gonio fort.....	261
Клюшинцев В. Н. <i>Гребенников В. Б.</i> К вопросу о развитии металлургии и металлообработки в эпоху бронзы в Нижнем Побужье.....	269
<i>Ковальський Л. С., Голдаєв С. Г.</i> Заповнюючи прогалини на карті енеоліту степової Одещини: пізньотрипільська випадкова знахідка з долини ріки Кучурган.....	276
<i>Ковбасюк С.</i> «Коли запитають вас ваші сини...»: іконографічні новачі у «Песаху» Хейбрехта Бейкелара 1563 р. та реформаційний дискурс.....	283
<i>Колесниченко А. Н.</i> Стекланные сосуды закрытых форм VI-I вв. до н.э. в сакральных контекстах Средиземноморья и Северного Понта.....	291
<i>Красножон А. В.</i> Два документа 1593 г. о ремонтных работах в Хаджибее.....	298
<i>Крижанівський А. Л.</i> Метрологічні показники монет львівського монетного двору XIV-XV ст.....	304
<i>Левченко В. В.</i> Мифы и реалии биографии профессора А. Г. Готалова-Готлиба (1866–1960).....	312

<i>Лиман С. И.</i> Французская средневековая история и историография в творчестве профессора Харьковского университета М. Н. Петрова (1826-1887).....	320
<i>Лобанова М. А., Нестеренко О. В.</i> Нова пам'ятка катакомбної культури в Одеській області.....	327
<i>Луговий О.М.</i> Візантійські послы у Снятині 1415 року.....	332
<i>Мельников О.Н.</i> Серебряный статер Гигиэнонта в монетном деле и в нумизматике Боспора.....	339
<i>Mielczarek M.</i> From the history of archaeology in Odessa. Józef Czaki (1857-1936), a forgotten collector of antiquities.....	349
<i>Моусеенко Н. С.</i> Сребреники Святополка: итоги тысячелетия.....	353
<i>Мызгин К. В., Филатов Д. А.</i> Находки ауреусов зурпаторов III века на территории Украины.....	354
<i>Николаев Н. И.</i> Кто был советником царя Скилура в Неаполе Скифском?.....	368
<i>Одрін О. В.</i> Північнопонтійська торгівля зерном: друге життя давніх концепцій.....	375
<i>Отрешко В. М.</i> О тенденциях развития археологии.....	381
<i>Охотников С. Б.</i> Сотрудничество ученых Одессы и Польши в изучении археологии и древней истории Северного Причерноморья.....	384
<i>Охріменко О. С.</i> Уривок невменної нотації з оправи рукопису «Miscellae quodlibeticae pro IWM».....	392
<i>Папанова В. А., Зиновьева Т. А.</i> Склеп с росписью на некрополе Ольвии: проблема фиксации и интерпретации памятника.....	396
<i>Пересунчак О. С.</i> Нові пам'ятки археології в басейні р. Могилянка.....	408
<i>Пилипчук Я. В.</i> История Золотой Орды в хронике Ульриха Рихенталя.....	413
<i>Пиструил И. В.</i> Изделия с резцовым сколом на эппалеолитических памятниках Северо-Западного Причерноморья (некоторые предварительные выводы).....	416
<i>Плешивенко А. Г.</i> Забытые раритеты.....	422

<i>Подрез Ю. В.</i> Дипломатична діяльність уряду П. Орлика щодо Франції та Османської імперії в 1710 році.....	430
<i>Полищук Л. Ю., Кіосак Д. В.</i> Нові матеріали до історії археологічного вивчення Південного Побужжя.....	436
<i>Попова Т. Н.</i> В. Э. Крусман: епоха и наука под скальпелем историка.....	446
<i>Попович С., Чобану И.</i> Раскопки кургана № 8, у с. Александру Иоан Куза (Кагульский р-н, республика Молдова).....	453
<i>Прохорова А. Ю.</i> Французька політика Англії під час північного повстання 1569 р.....	457
<i>Руссев Н. Д.</i> Белгородский мученик Иоанн Новый и религиозная жизнь Молдавии начала XV в.....	463
<i>Рябцева С. С.</i> О некоторых специфических чертах головных уборов населения балканского региона в X–XIV вв.....	470
<i>Савельева Е. С.</i> Терракотовая статуэтка римского воина из Картала...	481
<i>Самойлова Т. Л.</i> Контакты Родоса и Тиры в эллинистическое время по данным керамической эпитафии.....	485
<i>Секерська О. П.</i> Тваринництво та полювання в господарстві населення античного часу межиріччя Дунаю та Південного Бугу.....	487
<i>Сминтина О. В.</i> Екологічна історія дописемної доби: актуальні питання сучасних досліджень.....	494
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М., Снитко О. В.</i> Про історію однієї лапідарної пам'ятки, знайденої біля Ольвії.....	500
<i>Снитко И. А.</i> Проблемы архитектурной идентификации фрагментарно исследованных архитектурно-археологических памятников.....	505
<i>Сурду В. В.</i> Особенности погребальных сооружений ямной культуры Карпато-Поднестровья.....	512
<i>Тарасенко Н. А.</i> Фрагменты древнеегипетской Книги мертвых в Украине.....	517
<i>Тоцький П. М.</i> Становий статус церкви в королівській Франції напередодні Революції.....	524
<i>Тоцев А. Г.</i> Крымско-русские торговые отношения в XV в.....	531

<i>Туровский Е. Я.</i> Государственное устройство античного Херсонеса.....	534
<i>Федченко С. Е.</i> Функції та місце сексуальності у римському зображальному мистецтві.....	539
<i>Фомин М. В.</i> Трансформация обряда крещения и ее отражение в архитектуре Херсонеса-Херсона.....	547
<i>Khalvashi M., Aslanishvili L., Kakhidze E.</i> Garrisons on the edge of Imperium Romanum.....	553
<i>Харламова А. О.</i> Результати картографування середньовічних кам'яних статуй в басейні середньої течії Сіверського Дінця.....	558
<i>Хахеу В.</i> К вопросу о погребальном обряде позднегальштатского времени днестровско-карпатского региона (конец VII–V вв. до Р.Х.).....	566
<i>Циватый В. Г.</i> Внешнеполитическая и дипломатическая институционализация Европы раннего нового времени глазами современника: Франческо Гвиччардини о концептах «война» и «мир» в исторической памяти.....	573
<i>Чекунина Н. В.</i> К истории формирования коллекции древнерусских монет одесского археологического музея НАН Украины.....	580
<i>Черниенко Ю. А.</i> К вопросу об информативности предметов металлопроизводства для анализа проблем генезиса сабатиновской культуры.....	585
<i>Черных И. Д.</i> Цивилизации «осевого времени» в научном наследии Ш. Эйзенштадта.....	592
<i>Шевцов С. П.</i> Структурные средства изображения Перикла у Фукидида.....	596
<i>Шевченко О. Б.</i> Сарматські «амазонки»: чинники, що спонукали появу історіографічного міфу, та реальність сьогодення.....	603
<i>Янко А. Л.</i> Расенна чи Ратуменна?: Дещо про епоніма і самоназву етрусків.....	609
<i>Ярош О. А.</i> Витоки і розвиток британського орієнталізму у першій половині XVII ст.....	615
Перелік скорочень.....	622